afnaflnsf ; DaGwL /fli6o gLlt

२०६९

(नेपाल रकार, मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत भएको मिति : २०६९।१।४)

नेपाल रकार
महिला, बालबालिका तथा माज कल्याण मन्त्रालय, ि ंहदरवार

afnafllnsf ; DaGL/fli6o gllt , @)^(

(नेपाल रकार, मन्त्रिपरिषद्‌बाट स्वीकृत भएको मिति : २०६९।१।४)

!= kl7e''ld

बालबालिका राष्ट्रको कर्णधार हुन । आजका बालबालिका नै मुलुकको भविष्यका नीति निर्माता हुन्छन् । उचित शिक्षा, पालनपोषण र अव र दिई बालबालिकालाई आज जति योग्य बनाउन किन्छ, भविष्यमा त्यति नै देशले उचित नेतृत्व पाउने म्भावना हुन्छ । वास्तवमा बालबालिका भनेका अर्काको हारामा बांच्नु पर्ने अपरिपक्व व्यक्ति हुन । उनीहरु आफ्नो हित अहितका वारेमा ोच्न क्दैनन् । य ैको नाजायज फाइदा लिई बालबालिका प्रति धेरै प्रकारका दुर्व्यवहारहरु हुन क्दछन् । उनीहरुलाई अर्काको पालनपोषण र स्याहार म्भारको आवश्यकता पर्दछ । बालबालिकाको पालनपोषण, स्याहार, विका र ंरक्षणको प्राथमिक दायित्व वावु आमा र ंरक्षकको हो । ाथै, बालबालिकालाई जन्मनु अघि र जन्मेपछि उचित स्याहार, पालनपोषण, शिक्षा दिक्षा दिई तथा हक अधिकारको ंरक्षण गरी योग्य नागरिक बनाउनु म्बन्धित वैको दायित्व हो ।

 ंयुक्त राष्ट्र ंघीय बाल अधिकार म्बन्धी महा न्धि १९८९ लाई ेप्टेम्वर १४, १९९० मा अनुमोदन गरेर नेपालले बालबालिकाको विका , बाल अधिकारको ंरक्षण र बाल हभागिता जस्ता विषयमा आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता प्रकट गरेको छ । य ै गरी नेपालले बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लिल चित्रण विरुद्धका म्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार म्बन्धी महा न्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल, २००० लाई २००६ मा अनुमोदन गरेर बालबालिकालाई ै कार्यमा नलगाउने र शस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको प्रयोग तथा ंलग्नताका विरुद्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार म्बन्धी महा न्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल २००० लाई २००७ मा अनुमोदन गरेर शस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकालाई ंलग्न नगराउने दायित्व लिएको छ । य अतिरिक्त नेपालले निष्कृष्ट प्रकारका बाल श्रम उन्मूलन म्बन्धी आइ.एल.ओ. महा न्धि १९९९ लगायतका न्धिलाई मेत अनुमोदन गरि केको छ ।

नेपालको अन्तरिम ंविधान, २०६३ मा बालकको ंरक्षण, शक्तिकरण वा विका को लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न क्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै नि:शुल्क शिक्षा पाउने र प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान तथा नामको हक हुने व्यवस्था गरिएको छ । प्रत्येक बालबालिकालाई पालनपोषण, आधारभूत स्वास्थ्य र ामाजिक ुरक्षा प्राप्त हुने र प्रत्येक बालबालिकालाई शारीरिक, मान ि क वा अन्य कुनै पनि कि ि मको शोषण विरुद्धको हक हुने व्यवस्था पनि ंविधानमा गरिएको छ । ंविधान अनु ार कुनै पनि नाबालकलाई कुनै कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य कुनै जोखिमपूर्ण काममा लगाउन वा ेना, प्रहरी वा द्वन्द्वमा प्रयोग गर्न पाइदैन ।

नेपालमा बालबालिकाको हक हितको ंरक्षणको निमित्त बालबालिका म्बन्धी ऐन, २०४८ र बालबालिका म्बन्धी नियमावली, २०५१ बनी कार्यान्वयनमा आएका छन् । त्यस्तै बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ तथा बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) नियमावली, २०६२ बनेका छन् । २०६३ ालमा बाल न्यायको क्षेत्रमा छुट्टै बाल न्याय (कार्यविधि) नियमावली, २०६३ कार्यान्वयनमा आएको छ । एकातिर ती ऐन नियमावलीहरुमा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा गरेको प्रतिवद्धता अनुकूलका म्पूर्ण प्रावधानहरु रहन केका छैनन् भने अर्कोतिर बालबालिका म्बन्धी प्रष्ट नीति

विना बनेका ती ऐन र नियमावलीको कार्यान्वयन पनि न्तोषजनक हुन केको छैन ।

य री बालबालिको हक अधिकारको म्बन्धमा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको, नेपालको अन्तरिम ंविधान, २०६३ मा बालबालिकाको हक म्बन्धमा ंवैधानिक व्यवस्था भएको र बालबालिकाको म्बन्धमा कानूनहरु बनी कार्यान्वयनमा रहेको भए तापनि हाल म्म नेपालमा छुट्टै बालबालिका म्बन्धी नीति भने बनेको पाइदैन । य पृष्ठभूमिमा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा गरेको प्रतिवद्धता पूरा गर्न र बालबालिकाको क्षेत्रमा देखिएका मस्या माधान गर्न नेपालमा र्वप्रथम यो बालबालिका म्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ जारी गरिएको छ । य नीतिले बालबालिकाको र्वोत्तम हितको लागि बालबालिका म्बन्धी ऐन, नियममा ुधार गर्ने, विभिन्न निकायको बालबालिका म्बन्धी कार्यक्रममा एकरुपता आउने, ऐन नियमको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने र बालबालिकाको हक हित ंग म्बन्धित ंस्थाको ुदृढीकरण हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

@= lj ut sf]kbf;

बालबालिकाको हक हितको ंरक्षण, बालबालिकाको विका र ंरक्षणका लागि माथि उल्लेख भए बमोजिम विभिन्न ऐन नियमहरु बनाई कार्यान्वयन गरिएका छन् । आवधिक योजनामा बालबालिका म्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमलाई स्थान दिई बाल अधिकारको विषयलाई कल्याणकारी अवधारणाबाट अधिकारमुखी अवधारणामा रुपान्तरण गरिएको छ । नेपाल रकारले बाल अधिकारका मुख्य विषयहरु बाल बचाउ, ंरक्षण र विका   म्बन्धी विषयमा केन्द्रीत भई बालबालिका र विका को लागि १० वर्षे राष्ट्रिय कार्य योजना तयार गरी लागु गरेको छ । बाल गृहमा रहने बालबालिकाको हक हितको ंरक्षण गर्न बाल गृह ञ्चालन म्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड बनाई लागु गरिएको छ । महिला विका विभागलाई महिला तथा बालबालिका विभाग र महिला विका कार्यालयलाई महिला तथा बालबालिका कार्यालयमा रुपान्तर गरी बालबालिका म्बन्धी विषयहरु पनि हेर्ने गरी जिम्मेवारी प्रदान गरिएको छ । बाल अधिकार र बाल ंरक्षणको वालमा केन्द्रमा केन्द्रीय बाल कल्याण मितिले र पचहत्तरै जिल्लामा जिल्ला बाल कल्याण मितिले केन्द्र विन्दुका रुपमा कार्य गरिरहेका छन् । बाल न्याय मन्वय मितिले बाल न्यायको क्षेत्रमा कार्य गरिरहेको छ । प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला बाल ंरक्षण मिति र गाउं स्तरीय बाल ंरक्षण मिति जस्ता ंस्थागत व्यवस्था गरिएका छन् ।

बाल अधिकार र विका को विषय केवल महिला, बालबालिका तथा माज कल्याण मन्त्रालय ंग मात्र म्बन्धित नभई स्वास्थ्य मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय, श्रम मन्त्रालय, स्थानीय विका मन्त्रालय जस्ता निकाय ंग पनि म्बन्धित विषय हो । ती मन्त्रालयहरुबाट पनि य विषयमा थुप्रै प्रया हरु भएका छन् । बाल श्रम निर्मूलन म्बन्धी राष्ट्रिय गुरु योजना र बैको लागि शिक्षा म्बन्धी राष्ट्रिय कार्य योजना २०६०-२०७५ य का उदाहरण हुन् । रकारले बालबालिकालाई औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा निःशुल्क तथा कम शुल्कमा प्रदान गर्दै आएको छ । गरीब, अपा„ं, दलित, हीदका छोराछोरी र छात्राको शिक्षामा पहुंच बढाउन छात्रवृत्ति लगायत छात्रवा , दिवा खाना, खाने तेल, विद्यालय पोशाक, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक र शैक्षिक ामग्रीहरु प्रदान गरिएको छ । गाउंस्तर म्म स्वास्थ्य ंस्थाहरुबाट निःशुल्क र कम शुल्कमा पोषण, भिटामिन ए, आधारभूत र अत्यावश्यक स्वास्थ्य `वा प्रदान गर्दै

आइएको छ। खोप कार्यक्रम अभियानकै रुपमा ञ्चालन गरिदै आइएको छ। जन्म दर्ता र बाल अधिकारका वारेमा चेतनामूलक कार्यक्रमहरु ञ्चालन गरिएका छन्।

#= jt{dfg l:ylt

बालबालिकाको हक हितको ंरक्षण र विका को लागि विगतमा ञ्चालन गरिएका विभिन्न प्रया हरुका वावजुद बालबालिकाको स्थितिमा आशातीत ुधार हुन न केको यथार्थ हामी ामु विद्यमान छ। बालबालिकाको जन्म दर्ता न्यून रहेको छ भने शिशु मृत्युदर आशतीत रुपमा घटाउन किएको छैन। एक दशक लामो शस्त्र द्वन्द्वको प्रभाव स्वरुप अपा॥ हुने, घाइते हुने र मार्नि क पीडा वा मनोवैज्ञानिक अ र परेका बालबालिका प्र स्तै छन्। द्वन्दको कारणबाट पांच हजार जति बालबालिका अनाथ हुन पुगेका छन्। ६ देखि १० वर्षका बालबालिकाहरुको प्राथमिक विद्यालयमा भर्नाको दरमा बढिरहेको भएतापनि यिनमा छात्राको भर्नादर तुलनात्मक रुपमा निकै कम छ। कतिपय गरीब र ीमान्तकृत मूहका बालबालिकाहरु शिक्षा पाउने अधिकारबाट वञ्चित छन्।

बालबालिकाको विका र कल्याणको लागि परिवार नै एक मात्र उपयुक्त प्राकृतिक वातावरण हो। तर ठूलो ंख्याका बालबालिकाहरु विभिन्न कारणवश परिवारमा ब ी हुर्कने अव रबाट वञ्चित भइरहेका छन्। गरीब र पारिवारिक विखण्डनको कारण कतिपय बालबालिकाहरु डकमा छन् र श्रम शोषणको शिकार भएका छन्। लाखौं बालबालिकाले रुवा रोग र निको नहुने रोगबाट ग्रि त भई ज्यान गुमाउनु परेकोछ। माजमा विद्यमान कुरीति र कु ंस्कारको कारण कतिपय बालबालिकाको ानै उमेरमा बाल विवाह भएको छ। बाल हभागिताको नाउंमा बालबालिकालाई अनावश्यक रुपमा भा, म्मेलन तथा ेमिनारमा प्रयोग गर्ने प्रचलन बढिरहेको छ। य बीचमा नेपालमा एक दशक म्मको शस्त्र द्वन्द्व अन्त्य भई शान्ति प्रक्रिया र ंविधान निर्माण प्रक्रिया तार्किक निष्कर्षमा पुग्न लागेको छ। अब राज्यको ध्यान माजमा दियौंदेखि पछाडि परेका वर्ग लगायत बालबालिकाको उत्थान र विका मा केन्द्रीत हुनु पर्ने आवश्यकता छ। य न्दर्भमा बालबालिकाको विका र ंरक्षणको लागि छुट्टै नीति बनाई देशको लागि क्षम, प्रतिस्पर्धी र अनुशाि त नागरिक तयार गर्नु पर्ने मय आएको छ।

$= dVo ; d:of / r'gf}lt

बालबालिका म्बन्धी विषयले राष्ट्रिय प्राथमिकता नपाउनु, बालबालिका म्बन्धी क्षेत्रमा कार्यरत ंस्थाको ंस्थागत क्षमता कमजोर हुनु, बालबालिका म्बन्धी कार्यमा मन्वयको अभाव हुनु र उपलब्ध ्रोत र ाधनको पर्याप्त र उचित व्यवस्थापन गर्न न क्नु बालबालिकाको विका र ंरक्षणका क्षेत्रमा देखिएका मुख्य मस्याहरु हुन। देशमा विद्यमान गरीबीले पनि बालबालिकाको हक अधिकारको ंरक्षण र उपयोगमा मस्या थपेको छ। देशको भौगोलिक अवस्थाले बालबालिका म्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा मस्या उत्पन्न गरेको छ।

ीमित ्रोत र ाधनको अत्याधिक उपयोग गरी बालबालिकाको हक अधिकारको ंरक्षण गर्नु, बालबालिकाको विका गर्नु र बाल हभागिता अभिवृद्धि गर्नु आजको चुनौति हो। विद्यमान बालबालिका ंग म्बन्धित ऐन नियमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु र बालबालिकालाई विभेद गर्ने र बालबालिकाको विका मा अवरोध

श्रृजना गर्ने मौजुदा ऐन, नियम, कुरीति र परम्परालाई मयानुकूल ंशोधन, खारेज र ुधार गर्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता भएको छ । केन्द्रदेखि मुदाय म्म बाल अधिकार र बाल विका प्रति ंवेदनशिल बनाई बैमा उत्तरदायित्व र स्वामित्वको बोध गराउनु पनि उत्तिकै आवश्यकता छ । बालबालिकाको क्षेत्रमा कार्यरत ंस्थाको ंस्थागत क्षमता वृद्धि गर्नु पनि एक चुनौतिको रुपमा रहेको छ ।

%= gLlt sf] cfjZostf

मुलुकमा ठूलो राजनीतिक परिवर्तन आएको छ । राजतन्त्रको अन्त्य भई गणतन्त्रको स्थापना भएको छ । ंविधान भाको ऐतिहा क निर्वाचन म्पन्न भई पहिलो पटक नेपाली जनता आफैले आफ्नो लागि ंविधान लेख्ने कार्य भइरहेको छ । विभिन्न राजनीतिक पार्टी बीच भएको हमति अनुरुप शान्ति प्रक्रिया तार्किक निष्कर्षमा पुग्न लागेको छ । मुलुकमा विकर्ा त भएका यी राजनीतिक परिवर्तन ंगै बालबालिका प्रतिको दृष्टिकोणमा पनि आमूल परिवर्तन आएको छ । हिजो बालबालिकाको कल्याणमा जोड दिइदै आएकोमा आज बालबालिकाको अधिकारमा जोड दिन थालिएको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा बालबालिका प्रतिको नियन्त्रण र शारीरिक जाय दिने जस्ता ेचाई र भावनामा ठूलो परिवर्तन आएको छ । ती तमाम ेच, विका र परिवर्तन ंगै अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विका भएका बालबालिका म्बन्धी नवीनतम आयामलाई मेटी नेपालले बालबालिका म्बन्धी विभिन्न न्धिलाई अनुमोदन गरी व्यक्त गरेको प्रतिबद्धता अनुरुप एउटा यथार्थपरक र व्यवहारिक बालबालिका म्बन्धी राष्ट्रिय नीति तयार गरी लागू गर्नु आज अपरिहार्य आवश्यकता भएको छ ।

^= gLlt sf] bL3{sfnLg nIo

 रकारी निकाय, स्थानीय निकाय, अभिभावक, शिक्षक र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर रकारी ंस्थाको मन्वयात्मक हकार्यमा बै वर्ग र मुदायका बालबालिकाहरुले बाल अधिकारको पूर्ण उपभोग गर्दै क्षम र योग्य नागरिकको रुपमा व्यक्तित्व विका गर्न क्ने वातावरणको ि र्जना गर्ने ।

&= gLlt sf kd'v p2]Zo

७.१ बै किर् मका शारीरिक वा मानर् क हिं ा, क्षति वा दुर्व्यवहार, परित्याग, उपेक्षा, शोषण वा यौन दुर्व्यवहारबाट बालबालिकालाई ंरक्षण गर्ने,

७.२ बालबालिका जन्मनु अघि र जन्मे पछि आवश्यक स्याहार, पोषण हयोग र शिक्षा प्रदान गरी बालबालिकाको शारीरिक, मानर् क र शैक्षिक विका गर्ने,

७.३ आफ्नो धारणा बनाउन क्षम बालबालिकालाई निज ंग म्वद्ध बै विषयहरुमा आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्न पाउने अव र दिई बाल हभागिता अभिवृद्धि गर्ने,

७.४ बालबालिका प्रतिको विभेद अन्त्य गर्ने,

७.५ बाल न्याय प्रणालीलाई ुदृढ गर्ने ।

* =gLlt

p2]Zo &=! ;u ; DalGwt gLlt

-&=! ; a}lsl; dsf zf/Ll/s j f dfgl; s lx;+f, lflt j f b'Jo{xf/, pk]lff, zf]lf0f, ofg

८.१ बालबालिकाको पहिचानको अधिकारलाई ुनिश्चित गर्ने एक उपायको रुपमा जन्म दर्तालाई लिइनेछ । नेपालको रहदभित्र जन्मेका वा वेवारि` अवस्थामा फेला परेका कुनै पनि लिंगका बालबालिकालाई अनिवार्य रुपमा तुरुन्त जन्म दर्ता गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । जन्म दर्ता प्रक्रियालाई रल बनाइनेछ । जन्म दर्ता गर्ने कानूनी प्रावधान, प्रक्रिया तथा जन्म दर्ताको महत्वको वारे स्थानीय निकाय र अन्य रोकारवाला व्यक्ति वा ंस्थाको चेतना जागरण गर्न कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ । विद्यालय भर्ना लगायतका अन्य कार्यमा अनिवार्य जन्मदर्ता प्रमाणपत्र आवश्यक पर्ने व्यवस्था गरी जन्मदर्ता प्रमाणपत्रको प्रयोगको दायरा बढाइनेछ ।

८.२ कुनै पनि शस्त्र द्वन्द्वमा हुन क्ने बालबालिकाको प्रयोगलाई कानूनद्वारा निषेधित र दण्डनीय बनाइनेछ । विशेष गरी विद्यालय परि रमा शस्त्र द्वन्द लगायतका राजनैतिक क्रियाकलाप निषेध गरिनेछ । द्वन्द्वप्रभावित बालबालिकाको उद्दार, उपचार, मनो ामाजिक विमर्श, ामाजिक तथा पारिवारिक पुर्नस्थापना लगायतका आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ र तिनीहरुलाई लक्षित गरी राहत कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ । य कार्यको लागि केन्द्रीय बाल कल्याण मिति र जिल्ला बाल कल्याण मितिलाई क्रियाशील गरिनेछ । बालबालिकामा शस्त्र द्वन्द्वका प्रभावलाई न्यून गर्न मुदाय देखी राष्ट्रियस्तर म्म चेतनामूलक कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ ।

८.३ बालबालिकाको यौन शोषण र यौन दुर्व्यवहारलाई गम्भीर अपराधको रुपमा लिइनेछ । इन्टरनेट, इमेल, मोबाइल जस्ता विद्युतीय `वा प्रदायकले बाल यौनदुर्व्यवहार नहुने गरी मात्र ूचना प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

८.४ आफ्नो बालबालिका वा आफ्नो ंरक्षणमा रहे ब`का बालबालिकालाई कुनै किि मको अपहेलना गर्न नपाउने कानूनी व्यवस्था गरिनेछ ।

८.५ जोखिममा परेका र ीमान्तकृत बालबालिकाको लागि तत्काल उद्धार र राहत `वा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । जोखीममा परेका बालबालिकाको तुरुन्त उद्धार, राहत र पुनर्स्थापनाका लागि कोषको व्यवस्था गरी परिचालन गरिनेछ ।

८.६ बालबालिका उपर हुने बै प्रकारका शारिरिक र मानि क दुर्व्यवहारलाई अपराध मानिनेछ । परिवार, शिक्षण ंस्था र बालगृहले बालबालिकालाई शारिरीक र मानि क दुर्व्यवहार गर्न नपाइने व्यवस्था गरिनेछ ।

८.७ कुनै पनि प्रयोजनका लागि बालबालिकाको वेचविखन र ओ ारप ार गर्ने कार्यलाई रोकथाम गर्न थप प्रभावकारी उपाय अवलम्वन गरिनेछ ।

८.८ बेचबिखन र ओ ारप ारबाट उद्धार गरिएका बालबालिकाको ुरक्षाको प्रत्याभूति, तिनीहरुको परिवार तथा मुदायमा पुनर्स्थापनाको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.९ बाल विवाह रोक्न रकारी र विका का ाझेदार ंस्थाहरुको हकार्यमा मुदाय स्तरका ंघ ंस्थाहरुलाई परिचालन गरिनेछ । बाल विवाह विरुद्धको उजूरी क्रियताका ाथ लिने र कारवाही गर्ने व्यवस्था गरिनेछ र बाल विवाह रोक्ने कार्यका लागि स्थानीय निकायलाई थप जिम्मेवारी दिइनेछ ।

८.१० बालबालिकालाई श्रमिकका रुपमा प्रयोग गर्ने कार्यलाई निरुत ाहित गरिनेछ । बालश्रम प्रयोगको अनुगमन गर्ने प्रणालीलाई शक्त बनाइनेछ । य कार्यका लागि श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, केन्द्रीय बाल कल्याण मिति,

जिल्ला बाल कल्याण मिति तथा स्थानीय निकायहरुलाई परिचालन गरिनेछ । उद्धार गरिएका बालश्रमिकको पारिवारिक तथा ंस्थागत पुनःस्थापनाको लागि आवश्यक कदम चालिनेछ ।

८.११ स्वास्थ्य ेवामा एचआईभि र एड् ंक्रमित बालबालिकाको पहुंचलाई हज बनाइनेछ । एचआईभी र एड् बाट रोकथाम, ुरक्षा उपायहरु, रक्त परीक्षण लगायत एचआईभी र एड् शिक्षा म्बन्धमा व्यापक चेतना अभिवृद्धि गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । एचआईभी र एड् बाट ंक्रमित तथा प्रभावित बालबालिकाको अभिलेख राख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । एचआईभी र एड् बाट ंक्रमित तथा प्रभावित बालबालिकाका निमित्त स्वास्थ्य उपचार, पोषण लगायतका आधारभूत ेवा, पारिवारिक, ामुदायिक तथा ंस्थागत पुनःस्थापना कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ । एचआईभि र एड् ंक्रमित बालबालिकाको पहिचान खुल्ने विवरणलाई गोप्य राख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । आमाबाट शिशुमा एचआइभी/एड् ंक्रमण नियन्त्रण म्बन्धी कार्यक्रम विस्तार गरिनेछ ।

८.१२ शरणार्थी तथा कुनै पनि कारणले आन्तरिक रुपमा विस्थापित भएका बालबालिकाको पहिचानको अधिकार ुनिश्चित गरी अभिलेख राख्ने व्यवस्था गरिनेछ । शरणार्थी तथा आन्तरिक रुपमा विस्थापित बालबालिकाका लागि आधारभूत ेवा ुविधामा पहुंचको ुनिश्चितताको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.१३ अपा॥ंता भएका बालबालिकाको अभिलेख दुरुस्त गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । अपा॥ंता हुन क्ने कारण, रोकथामका उपाय र आवश्यक हेरचाहका बारेमा चेतना जागरणका कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ । अपा॥ंता भएका बालबालिकाको निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिनेछ र शिक्षा स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत ेवामा हज पहुंचको व्यवस्था ुनिश्चित गरिनेछ । अपा॥ंताको प्रकृति अनु ार आवश्यक हयोगी ामान, उपकरण तथा पुस्तक निःशुल्क रुपमा वा कर छूटमा आयात गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । ार्वजनिक स्थल तथा भवनहरुमा, ूचना ंचारमा, अतिरिक्त कार्यकलापमा अपा॥ंता भएका बालबालिकाको रल र हज पहुंच बढाउन आवश्यक पर्ने भौतिक ुविधा र ंयन्त्रको विका गरिनेछ । गम्भीर अवस्थाका अपा॥ंता भएका बालबालिकाको लागि आवा को व्यवस्था गरिनेछ । अपा॥ंतालाई शक्तिकण गरी पुनस्थापना गर्न पुनस्थापना केन्द्रको व्यवस्था गरिनेछ । हाल ञ्चालनमा रहेका विशेष शिक्षा कार्यक्रमलाई ुधार गर्दै मावेशी शिक्षा ञ्चालन गरिनेछ । तर भौगोलिक विषमता र खा आवश्यकतालाई विचार गरी आवश्यक भएमा विशेष शिक्षा पनि ञ्चालन गर्न किने व्यवस्था गरिनेछ । मानि क न्तुलन गुमाइ केका र परिवारले पालनपोषण तथा हेरचाह गर्न न केका बालबालिकालाई विशेष हयोग र हेरचाहको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.१४ बाबु वा आमा दुवै नभई हेरचाह गर्ने कोही नभएका र बाबुआमामध्ये एक भएपनि पालनपोषण गर्न क्षम नभएका वा परित्यक्त वा वेवारि े बालबालिकाको पहिचान गरी दुरुस्त अभिलेख राख्ने व्यवस्था गरिनेछ । बालबालिकाको आफ्नै आमा, बाबु वा नातेदारबाट हेरचाह गर्ने कार्य प्रबर्द्धन गर्न पारिवारिक हयोग वृत्ति (स्पोन् रि प), फोष्टर केयर, व्यव ायिक तालीम, जिविकोपार्जन, पालनपोषण भत्ता जस्ता क्रियाकलाप ञ्चालन गरिनेछ ।

८.१५ बालगृह मार्फत गरिने ंस्थागत स्याहारलाई अन्तिम विकल्पको रुपमा मात्र प्रबर्द्धन गरिनेछ र मौजुदा बालगृह ञ्चालनको न्यूनतम मापदण्डलाई मयानुकुल ुधार गरी प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गरिनेछ।

८.१६ स्थानीय निकाय र अन्य रकारी तथा गैर रकारी ंस्थाहरु मार्फत परित्यक्त र वेवारि` बालबालिकाको बाबुआमा वा परिवारको खोजी गरिनेछ। बाबुआमा वा परिवार भेटिएमा परिवारमा नै राखी हेरचाह गर्ने उपाय अवलम्वन गरिनेछ।

८.१७ डक बालबालिकाको अभिलेख दुरुस्त गरिने व्यवस्था मिलाइनेछ। डकमा आएका बालबालिकालाई उद्दार गरी ट्रान्जिट `न्टरमा राख्ने एवं परिवारमा पुर्नएकीकरण गर्ने कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ। य का लागि पारिवारिक हयोग मनो ामाजिक परामर्श लगायतका कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ। डक बालबालिकाको उद्दार, पुनःस्थापना (स्वास्थ्य `वा, मनोविमर्श, कुलत छुटकारा), ामाजिकीकरणका लागि आवश्यक कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ। य कार्यका लागि जिल्ला बाल कल्याण मिति, नगरपालिका लगायतका निकायहरुलाई जिम्मेवार बनाइनेछ र आवश्यकतानु ार य का लागि न्जालको निर्माण गरी मन्वयात्मक रुपमा कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ।

८.१८ छाउपडी, देउकी, झूमा, कमलरी, वादी जस्ता परम्परा, ंस्कृति, जात, धर्मका आधारमा बालबालिकालाई हानी पुऱ्याउने बै किर्ि मका प्रचलनहरुलाई कानून बनाई निषेध र दण्डनीय गर्ने व्यवस्था गरिनेछ। परम्परागत हानीकारक अभ्या हरु विरुद्ध प्रचार प्र ार गरिनेछ। परम्परागत हानीकारक अभ्या मा ंलग्न गराइएका बालबालिकालाई उद्दार गरी, पारिवारिक पुर्नस्थापनाको व्यवस्था गरिनेछ।

८.१९ पारिवारिक वातावरणबाट स्थायी वा अस्थायी रुपमा वञ्चित भएका बालबालिका वा त्यहां तिनीहरुको र्वोत्तम हित हुन न क्ने बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको अन्तिम विकल्पको रुपमा मात्र बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रुपमा दिइने व्यवस्था गरिनेछ। बाबु वा आमा दुवै नभई हेरचाह गर्ने कोही नभएका र आफ्नै परिवार र नातेदारमा पालनपोषण हुन न क्ने बालबालिकालाई देशभित्र नै धर्म न्तान भई पालनपोषण गर्नका निमित्त प्रोत ाहन गरिनेछ। आफ्नो छोरा वा छोरी हुनेले पनि अर्को बालबालिकालाई पनि पालनपोषण गर्न क्ने आर्थिक हैं यत भएमा अदालतको अनुमतिले धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न क्ने कानूनी व्यवस्था गरिनेछ। हाल धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको लिखत म्पत्ति हस्तान्तरण रह मालपोत कार्यालयबाट रजिष्ट्रेशन हुने गरेकोमा धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने विषय नाता म्बन्ध कायम गर्ने विषय ंग म्बन्धित भएकाले य मा ुधार गरी अदालतले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने आदेश दिई त्यस्तो लिखत प्रमाणीकरण गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिनेछ। स्वदेशमा धर्मपुत्र दिने लिने म्बन्धी कानूनको पुनरावलोकन गरिनेछ।

८.२० कुनै बालबालिकालाई नेपालमा पालनपोषण गर्न वा धर्मपुत्र लिने परिवारमा राख्न न किने भएमा र नेपालमा निजलाई उचित हेरचाह गर्न न किने भएमा एउटा विकल्पको रुपमा बालबालिकालाई विदेशमा धर्मपुत्र र धर्मपुत्रीको रुपमा दिन किने व्यवस्था गरिनेछ। विदेशमा धर्मपुत्र र धर्मपुत्री दिंदा नेपाल रहकै ुरक्षा र स्तर भएका देशमा मात्र दिने व्यवस्था गरिनेछ। अन्तरदेशीय धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री दिदा वा लिदा अनुचित आर्थिक फाइदा लिन नपाउने पर्याप्त व्यवस्था गरिनेछ। अन्तरदेशीय धर्मपुत्र र धर्मपुत्री दिंदा बालबालिकाको वृहत्तर

हित, निजको मानव अधिकारको ंक्षरण र त्यस्तो बालबालिका अपहरण, बेच बिखन वा बालबालिकाको अन्य कुनै किर्ि मले दुरुपयोग हुने वा नहुने तर्फ विचार गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिनेछ । अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री म्बन्धी कानूनलाई य म्बन्धमा विका भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानून र अभ्या अनुकूल हुने गरी पुनरावलोकन गरिनेछ ।

८.२१ हराएका वा अलपत्र अवस्थामा भेटिएका बालबालिकालाई उद्दार गर्ने, अस्थायी केन्द्रमा राखी बाबुआमा वा परिवार खोज्ने, परिवारमा पुर्नएकीकरण र पुर्नस्थापना गर्नका लागि बालबालिका खोजतला मन्वय केन्द्रलाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ । अति गरिब परिवारमा जन्मेका तिम्ल्याहा-चम्ल्याहा जस्ता बालबालिकाका निमित्त १८ वर्ष म्मको लागि शिक्षा, जीवनोपयोगी तालीम, स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत ेवा निःशुल्क व्यवस्था गरिनेछ । ार्वजनिक स्थलमा वा वारी ाधनबाट बालबालिकालाई हुन क्ने हानीबाट जोगाउने ुरक्षित मापदण्डहरु निर्धारण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

८.२२ लागूऔषध र अन्य दुर्व्य नमा लागेका बालबालिकाको पुर्नस्थापनाका लागि निजी क्षेत्र ंग मेत गरी मन्वय, उपचारात्मक, मनोविमर्शात्मक तथा अन्य हयोग कार्यक्रमहरु ञ्चालन गरिनेछ ।

८.२३ ेवा प्रदायक, बालबालिका र जिम्मेवार निकायहरु मेत बैमा बाल अधिकार ंरक्षण म्बन्धमा ंवेदनशीलता र जवाफदेहिताको विका गरिनेछ । बाल अधिकारका विषयवस्तु, बालबालिका म्बन्धी नीति र कार्यक्रमलाई राष्ट्रिय विका लक्ष्य र प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गरिनेछ ।

८.२४ अपा, अनाथ, डक बालबालिका, ुविधाबाट वञ्चित, द्वन्द्व प्रभावित/आन्तरिक रुपमा विस्थापित र शरणार्थी बालबालिका, बेचविखन-ओ ारप ार, यौन तथा आर्थिक शोषण (बालश्रम)मा परेका, जेलमा रहेका, अल्प ंख्यक, दलित र गरीव बालबालिका मेतको अधिकार ंरक्षण गर्नका लागि कानूनमा आवश्यक ुधार गर्ने, ेवा प्रवाहमा न्यूनतम मापदण्ड निर्धारण गर्ने र ेवामा उनीहरुको पहुंच ुनिश्चित गर्ने कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ । ती बालबालिकाका लागि मनो ामाजिक परामर्श, शिक्षा, ीपलगायत पुनःस्थापनाका लागि एकीकृत एवं लक्षित कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ ।

८.२५ बालबालिकालाई घरमा, विद्यालयमा, कुनै ंस्थामा काम गर्ने ठाउंमा वा मुदायमा बै प्रकारका दूर्व्यवहार, वञ्चितीकरण, शोषण, हिं ा र भेदभाव तथा शारीरिक जाय एवम् बै प्रकारका यातनाहरुबाट ुरक्षित गर्न आवश्यक कानून बनाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

८.२६ निकृष्टलगायत बै प्रकारको बालश्रमको अन्त्य र नियन्त्रणका लागि कार्यक्रमहरु न्चालन गरिनेछ ।

८.२७ ंरक्षण तथा ुरक्षाको आवश्यकता परेका बालबालिकाहरुका लागि तत्काल हायता उपलब्ध गराउनको लागि हेल्प लाईन/हटलाइन जस्ता ेवाको प्रवर्द्धन गरिनेछ । निःशुल्क बाल हेल्पलाईन फोन नं. १०९८ लाई बै जिल्लामा विस्तार गरिनुका ाथै य लाई ार्क क्षेत्रका राष्ट्रहरुको ाझा निःशुल्क बाल हेल्पलाईनमा परिणत गर्ने मेत प्रया गरिनेछ ।

८.२८ विशेष रुपमा स्वास्थ्य, शिक्षा र पुनर्स्थापनका क्षेत्रहरुमा शारीरिक दूर्वलता र विशेष कठिन परिस्थितिमा रहेका तथा आकस्मिकता (प्राकृतिक प्रकोप) मा

परेका बालबालिका लाई मेत मावेश गरी क्रमशः मामाजिक ुरक्षा योजनालाई लागू गर्दै लगिनेछ ।

८.२९ बालबालिकाको निम्ति क्रियाशील रकारी तथा राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय गैर रकारी घ ंस्थाहरुलाई अनिवार्य रुपमा बाल ंरक्षण योजना बनाई ो अनु ार काम गर्न लगाइनेछ र ोको अनुगमन गरिनेछ ।

८.३० दुर्व्यवहार, हिं ा, बञ्चितीकरण, शोषण, अपहेलना लगायत बै प्रकारका हानीबाट बालबालिकालाई जोगाउन विद्यमान कानूनमा आवश्यक ुधार गरिनेछ ।

८.३१ बाल ंरक्षणका वालहरुलाई आवधिक योजनामा प्राथमिकताका ाथ मावेश गरिनेछ । म्बद्ध मन्त्रालय र स्थानीय निकायको वार्षिक कार्यक्रम र बजेट विनियोजनमा बाल ंरक्षण लक्षित कार्यलाई प्राथमिकता दिईनेछ । बाल ंरक्षणको वाललाई प्रभावकारी रुपमा म्बोधन गर्न अर्धन्यायिक, न्यायिक लगायत म्बन्धित रकारी निकायलाई स्पष्ट जिम्मेवारीको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.३२ वेवारि ` रुपमा फेला परेका बालबालिकाहरु, तीनका आमा–बुवा, वा अभिभावक वा ंरक्षणकर्ताको जिम्मा नलागुन्जेल राज्यको ंरक्षणमा रहने व्यवस्था गरिनेछ ।

p2Zo &=@; u ; DalGwt glIt

-&=@afnaflnsf h@dg'cl3 / h@d]kl5 cfj Zos :ofxf/ / ; xofu / lzIff kbfg u/Lafnaflnsfsf] zf/Ll/s, dfgl; s / zl]Ifs lj sf; ug[_

८.३३ आमाको गर्भदेखि बालबालिकाको उमेर म्मको बालस्वास्थ्यको बै अवस्थाहरुमा बालबालिकालाई निःशुल्क स्वास्थ्य `वा ुनिश्चित गरिनेछ । बाल स्वास्थ्य `वा प्रभावकारी रुपमा प्रदान गर्न आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ । बालबालिकाको पोषण स्थिति ुधार म्बन्धी कार्यक्रमहरु ञ्चालन गरिनेछ । स्वास्थ्य `वामा अपा॥ता भएका बालबालिका र विशेष हेरचाह आवश्यक पर्ने बालबालिकाहरुको पहुंच बढाइनेछ ।

८.३४ प्रत्येक बालबालिकालाई माध्यमिक तह म्मको शिक्षा निःशुल्क रुपमा पाउने र आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने व्यवस्था गरिनेछ । प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य गर्न शिक्षा ऐनमा आवश्यक ंशोधन गरिनेछ । विद्यालयमा बाल-मैत्री शिक्षण-ि काई वातावरणको विका र विस्तार गरिनेछ ।

८.३५ बालबालिकालाई प्रारम्भिक शिक्षा दिने प्रारम्भिक बाल विका केन्द्रहरु स्थापना गर्ने कार्यमा जोड दिइनेछ र प्रत्येक मामुदायिक विद्यालयमा बाल विका कक्षाको व्यवस्था गरिनेछ । प्रारम्भिक बाल विका लाई जीवनचक्र प्रणालीमार्फत शिक्षा ंग आवद्ध गर्दै ुदृढ र विस्तार गरिनेछ ।

८.३६ विशेष गरेर जोखिम परिस्थिति र ुविधा विहीन मुदायका बालबालिकाहरुका लागि उचित बाल स्याहार तथा शिक्षाको विस्तार र स्तरोन्नति गरिनेछ । अर्थपूर्ण र जीवनोपयोगी ीप केन्द्रीत शिक्षाको विस्तार र प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

८.३७ बाल अधिकारमुखी दृष्टिकोणबाट विद्यमान विद्यालय पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, तालीम मामग्रीहरु, दण्ड/हिं ा रहित शिक्षण पद्धतिहरु, शान्ति शिक्षा, अभिभावक माज र विद्यालय व्यवस्थापन मितिमा पुनरावलोकन र परिमार्जन गरिनेछ ।

p2Zo &# ; w ; DalOt glt *-&# cfkmgf] wf/0ff agfpg ;Ifd afnaflnsfnfO{ lgh; w ; Dj4 ; a}lj ifox?df cfkmgf] lj r f/ cleJoQm ug{kfpg]cj ; / lbg afn ; xeflut f clej [4 ug]_*

८.३८ **आफ्नो धारणा बनाउन क्षम भएका बालबालिकालाई रकारी, गैर रकारी एवम् मुदायमा आधारित निकाय वा स्थाहरुबाट कार्यान्वयन गरिने बालबालिका ंग म्बन्धित कार्यहरुको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा कार्यान्वयन र मूल्यांकन लगायत उनीहरूलाई अ र पार्ने विषयमा गरिने निर्णयमा हभागी हुने व्यवस्था गरिनेछ र त्य री निर्णयमा हभागी हुंदा बालबालिकाले व्यक्त गरेको विचारलाई निजको उमेर र परिपक्वता अनु ार उचित स्थान दिईनेछ ।**

८.३९ बाल सहभागितालाई मूलप्रवाहीकरण गरी प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन **गरिनेछ ।**

८.४० **जिल्ला तथा मुदायमा गठन गरिने बालबालिका म्बन्धी कुनै पनि मिति वा मूहमा बालबालिकाको प्रतिनिधित्व निश्चित गरिनेछ ।** बालबालिका सम्बन्धी नीति, ऐन तथा नियमहरुमा बालबालिकालाई आफ्नो सरोकारको कुनै पनि विषयमा सू-सूचित भई विनाभेदभाव परिवारदेखि राष्ट्रियतहसम्म अर्थपूर्ण सहभागिताको अधिकार सुनिश्चित **गरिनेछ ।**

८.४१ **बालबालिका ंग म्बन्धित कुनै पनि न्यायिक वा प्रशा निक काम कारबाहीमा निजलाई प्रत्यक्ष रुपमा, प्रतिनिधि मार्फत वा कुनै उपयुक्त निकायद्वारा नुवाई गर्ने मौका प्रदान गरिनेछ ।**

८.४२ स्थानीय स्तरका सरकारी, निजी, सामुदायिक विद्यालय, छात्रावास, बालकल्याण गृह, बाल गृह, बालसुधार गृह समेतमा बाल सहभागिता प्रवर्द्धन गर्न बालबालिकाको संगठित समूहको स्थापना र परिचालन गर्न प्राथमिकता दिइनेछ ।

८.४३ **बाल क्लव तथा बाल स्था दर्ता गर्ने प्रक्रिया रल गरिनेछ ।** विद्यालय, समुदाय, बालगृह लगायत बालबालिका सामूहिक र संस्थागत रुपमा रहने क्षेत्रहरुमा बालक्लब स्थापना गरी केन्द्र, क्षेत्र, जिल्ला, गाउं विकास समिति तथा नगरपालिकास्तरमा बालक्लब सञ्जालहरु विस्तार **गरिनेछ । बाल क्लव तथा बाल स्था न्चालनका लागि आवश्यक आचार हिता वा निर्देशिका जारी गर्ने व्यवस्था हुनेछ ।**

८.४४ बालबालिकाद्वारा अभिव्यक्त विचार, जानकारी तथा सूचनाको प्रवाहले उनीहरुलाई हुनसक्ने जोखिमबाट जोगाउन गोपनीयता सुनिश्चित **गरिनेछ ।**

८.४५ राज्यको तर्फबाट संयुक्त राष्ट्रसंघीय बालअधिकार समितिमा आवधिक रुपमा पठाइने प्रतिवेदनमा बालबालिकाका विचारलाई स्पष्टरुपमा समावेश गर्ने नियमित विधि तथा प्रक्रिया निर्धारण गरी कार्यान्वयन **गरिनेछ ।**

p2Zo &$; w ; DalOt glt *-&$ afnaflnsf klt s f]lj ep cGo ug{_*

८.४६ परिवारमा छोरा र छोरी, अपा॥ता भएका र नभएका, ाना उमेरको र ठूला उमेरका, आफ्नो, ातेलो वा धर्म न्तान बीच हेरचाह र पालनपोषणमा भेदभाव गर्न नपाइने व्यवस्था गरिनेछ।

८.४७ ेवा प्रदायकले जातजाति, लि॥, धर्म, वर्ण, भाषा, भेषभूषा, म्पन्न वा विपन्न, अपा॥ता भएका नभएका, ाना उमेरका र ठूलो उमेरका, भौगोलिक क्षेत्र जस्ता आधारमा भेदभाव गर्न नपाउने व्यवस्था गरिनेछ।

८.४८ गर्भमा नै बालबालिकाको लिंग पहिचान गर्ने, लिंगका आधारमा भेदभाव गर्ने र गर्भपतन गर्ने प्रचलनलाई अन्त्य गरिनेछ।

p2Zo &=%; u ; DalQt glt -&=%afn Gofo k|0ffnLnfO{; b[9 ugL_

८.४९ मौजुदा नेपाल कानूनमा १६ वर्ष भन्दा मुनिकोलाई बालबालिका मान्ने व्यवस्था रहेकोमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्या मेतलाई दृष्टिगत गरी १८ वर्ष उमेर म्मको व्यक्तिलाई बालबालिका मानी तद्अनु ार अपराधिक दायित्वको पनि निर्धारण गरिनेछ।

८.५० क ूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकालाई अनु न्धानको लागि नियन्त्रणमा नलिई नहुने देखेमा मात्र बल प्रयोग नगरी नियन्त्रणमा लिन क्ने व्यवस्था गरिनेछ। त्य री नियन्त्रणमा लिएमा ोको जानकारी निजका परिवारका दस्य, ंरक्षण र नजिकको नातेदारलाई दिनु पर्ने व्यवस्था गरिनेछ। त्य री नियन्त्रणमा लिइएको बालबालिकालाई बाल मनोविज्ञको ेवा उपलब्ध गराई आवश्यक परामर्श ेवा उपलब्ध गराइनेछ।

८.५१ क ूरजन्य कार्यको आरोपमा नियन्त्रणमा लिइएको बालबालिकालाई अनु न्धान अवधिभर राख्ने प्रयोजनको लागि छुट्टै निगरानी कक्षको स्थापना गरिनेछ। क ूरजन्य कार्यको अनु न्धान तथा अभियोजन गर्न अवाश्यकतानु ार छुट्टै एकाई गठन गरिनेछ। ो कार्यमा ंलग्न हुने प्रहरी कर्मचारी र रकारी वकीललाई तालीमको व्यवस्था गरिनेछ।

८.५२ बाल न्याय प्रणालीमा ुधार गरी कानूनको विवादमा परेका बालबालिकालाई दिशान्तर गर्न क्ने व्यवस्था गरिनेछ। बालबालिकाले क ूरजन्य कार्य गरेको स्वीकार गरेमा र पीडित पक्षको पुनस्थापना हुने भएमा ामान्य प्रकृतिको क ूरजन्य कार्यको आरोप लागेको बालकबालिकालाई क ुरको गम्भिरता विचार गरी औपचारीक न्यायिक प्रक्रियामा नल्याई पीडित ंग मेलमिलाप गराउने, बालबालिकालाई परामर्श (काउन्ि लि॥) गर्ने, मुदायमा पठाउने, ंरक्षण अधिकारीको ुपरीवेक्षणमा छाडने, बाबुआमाको जिम्मा लगाउने जस्ता दिशान्तरका प्रक्रियालाई प्राथमिकता दिईनेछ। बालबालिकालाई दिशान्तर गर्दा पीडितलाई क्षतिपूर्ति वा हानी नोक ानी भराउने व्यवस्था गरिनेछ।

८.५३ गम्भीर प्रकृतिको आरोप लागेका बालबालिकालाई मात्र औपचारिक न्यायिक प्रक्रियामा ल्याईनेछ। औपचारिक कानूनी प्रक्रियाका हरेक तहलाई बालमैत्री बनाइनेछ। बाबुआमा, परिवारका अन्य दस्यको रोहवरमा मात्र कानूनी प्रक्रिया अगाडि बढाइनेछ।

८.५४ अपराधीलाई केवल जाय गर्ने कार्यमा जोड दिनुको ट्टा पीडित र पीडकलाई केन्द्रमा राखी पीडकले अपराधको दायित्व स्वीकार गरेको खण्डमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने गरी पुन:स्थापकीय न्यायको अवधारणा अनुरुप बाल न्याय म्पादन गर्ने आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ।

८.५५ क्षी बालबालिकाको रक्षित आवतजावतको उचित प्रबन्ध गरिनेछ । क्षीको रक्षा म्बन्धी छुट्टै कानून बनाइनेछ । बालबालिकाको मुद्दाको नवाई मान्यतः बन्द इजला मा गरिनेछ ।

८.५६ औपचारिक कानूनी प्रक्रियामा बालबालिकाको विचारलाई महत्व दिइनेछ ।

८.५७ कानूनको विवादमा परेका बालबालिकाले उमेरजन्य स्वभावका कारण प्रकृति र परिणाम नै नबुझिकन विज्यांईजन्य कार्य गर्ने र अर्काको अह्राई काइमा लागेर वा लहलहैमा लागेर त्यस्तो कार्य गर्ने भएकोले ो कार्य वापत बालबालिकाको व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरण ार्वजनिक गरिएमा बालबालिका जीन्दगीभर दागी हुनु पर्ने, ामाजिक रुपमा लाञ्छित हुनु पर्ने र अन्जानमा हुन गएको ानो गल्तीले गर्दा निजको बांकी जीवनभर कष्ट वा ंकट उत्पन्न हुन क्ने स्थिति पैदा हुन क्ने कुरालाई विचार गरी न्यायिक प्रक्रियामा ंलग्न हुन आउने बालबालिकाको व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्ने व्यवस्था गरिनेछ । बालबालिकाको व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्ने म्बन्धमा छुट्टै कानून बनाइनेछ ।

(= /Ofgllt

p2Zo &=: ;u ; DalGwt /Ofgllt

-&=: ; a}lsl; dsf zf/lll/s jf dfgl; s lx;+f, lflt jf bl.b[xf/, pk]lff, zf]ifOf, ofg b]ib[xf/af6 afnaflns fnfOf; /lIfOf ug[_

९.१ बालबालिकाको ंरक्षणको बै भन्दा उत्तम उपाय बालबालिका परिवारमा नै रहने वातवरण श्रृजना गर्नु भएकोले बालबालिकाको पालनपोषण, हेरचाह गर्न र शिक्षा दिक्षा दिन न क्ने विपन्न परिवारलाई आर्थिक र अन्य भौतिक हयोग प्रदान गर्ने मापदण्ड र ंयन्त्र तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । त्यस्ता बालबालिकालाई जीवनोपयोगी शिक्षा दिइनेछ र अभिभावकलाई काउन्ि लिङ गरिनेछ ।

९.२ बाल श्रमले बालबालिकाको दीर्घकालीन शारीरिक र मानि क ामाजिक विका मा अ र गर्ने भएकोले य को निवारणको लागि कुनै उद्योग वा कल कारखानामा बालबालिकालाई बाल श्रमिकको रुपमा काममा लगाए नलगाएको वारेमा जांचबुझ गर्न अनुगमन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । कुनै रोजगारदाताले बाल श्रमिकलाई काममा लगाएको पाइएमा बालबालिकाको तत्काल उद्धार गरी रोजगारदातालाई कारवाही गरिनेछ । त्य री उद्धार गरिएको बालबालिकाको पुर्नस्थापनाको लागि एकीकृत राहत ुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।

९.३ बाल ंरक्षणका वै वालहरुमा चेतना अभिवृद्धि गरिनेछ । रकारी निकाय, ामाजिक ंघ ंस्था, विद्यालय, बाल मूह तथा ञ्चार माध्यमबाट बाल यौन शोषण र शारीरिक र मानि क दुर्व्यवहार विरुद्ध व्यापक चेतना जागरण कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ । स्थानीयस्तर म्म बालबालिकाको बेचबिखन, ओ ारप ार र बाल विवाह विरुद्ध चेतना जागरण कायक्रम ञ्चालन गरिनेछ । गाउंस्तर म्म बाल ंरक्षणको विषयमा चेतना अभिवृद्धि गर्न ंचार लगायत अन्य उपयुक्त माध्यमको परिचालन गरिनेछ ।

९.४ बाल ंरक्षणको लागि ोत जुटाउन कर्पोरेट ेक्टरको ामाजिक उत्तरदायित्वको विषयमा चेतना अभिवृद्धि गरिनेछ । य कार्यमा रकम खर्च गर्ने र बाल श्रम निवारण गर्ने उद्योगलाई नेपाल रकाले पुरस्कृत गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

९.५ विद्यालय स्तरमा बाल अधिकार लगायत यौन शिक्षा तथा यौन शोषण र यौन दुर्व्यवहार वारेमा पाठ्पुस्तकमा नैं मावेश गरी शिक्षा दिइनेछ । विद्यालयमा बालबालिकालाई शारीरिक र मार्नि क यातना दिने शिक्षकलाई विभागीय कारवाही हुने व्यवस्था गरिनेछ ।

९.६ विद्यालय र बालबालिका क्रिय रहने अन्य क्षेत्रलाई शान्ति क्षेत्र घोषणा गरिनेछ ।

९.७ नेपाल रकार, स्थानीय निकाय र विका का ाझेदारबाट हुने कार्यक्रममा बाल ंरक्षणका विषयलाई मावेश गर्न प्रोत ाहन गरिनेछ । बाबु वा आमा वा दुवै जेलमा परी हेरचाह गर्ने अरु कोही नभई ंगै आश्रितका रुपमा ब ेका बालबालिकालाई ंस्थागत हेरचाहको व्यवस्था गरिनेछ ।

९.८ अति कठिन अवस्थामा रहेका बालबालिकालाई हयोग र ंरक्षण गर्नका लागि केन्द्रदेखि स्थानीयस्तर म्म आकस्मिक कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।

९.९ विद्यालय, स्वास्थ्य ंस्था, ामुदायिक ंस्था लगायत बालबालिका ंग प्रत्यक्ष म्बन्ध हुने वै ंस्थाले आफ्नो परि र एवं कार्यस्थलमा बालबालिकालाई हुन क्ने हानीबाट जोगाउन बाल ंरक्षण म्बन्धी आचार ंहिता बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ । त्यस्ता आचार ंहिताको प्र ार प्रचार गरिनेछ । नेपाल रकार, स्थानीय निकाय र विका का ाझेदारबाट हुने कार्यक्रममा बाल ंरक्षणका विषयलाई मावेश गर्न प्रोत ाहन गरिनेछ ।

९.१० बालबालिकाको बेचबिखन र ओ ारप ार विरुद्ध ंयुक्त कार्य गर्नको लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तर र ार्क स्तरमा ञ्जालको व्यवस्था गर्न पहल गरिनेछ ।

९.११ बाल ंरक्षण तथा बालबालिका म्बन्धी नीति र कार्यक्रमलाई म्बन्धित मन्त्रालय तथा निकायहरुको नियमित विका प्रया मा आन्तरिकीकरण गरिनेछ ।

९.१२ बाल ंरक्षण नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न बालबालिका ंग कार्य गर्ने रकारी, विका का ाझेदार, नागरिक माज एवं बाल मूह तथा उक्त ंस्थाहरुको ञ्जाल/कार्यदल केन्द्रदेखि स्थानीयस्तर म्म विका गरी परिचालन गरिनेछ ।

९.१३ नेपालले अनुमोदन गरेको अपा॰ता भएका व्यक्तिको अधिकार म्बन्धी ंयुक्त राष्ट्र ंघीय महा न्धिको मर्म अनु ार अपा॰ता म्बन्धी कानूनलाई पुनरावलोकन गरी अपा॰ता भएका बालबालिकाको अधिकारलाई स्थापित गरिनेछ ।

९.१४ न् १९९३ मा म्पन्न भएको Hague Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption मा नेपालले हस्ताक्षर गरि केकोले ो अनुरुप आवश्यक कानूनी र ंस्थागत व्यवस्था गरी उक्त न्धिलाई अनुमोदन गर्ने म्बन्धमा गृह कार्य गरिनेछ ।

९.१५ बालबालिकाको ंरक्षणको बै भन्दा उत्तम उपाय बालबालिका परिवारमा नै रहने वातवरण श्रृजना गर्नु भएकोले बालबालिकाको पालनपोषण, हेरचाह गर्न र शिक्षा दिक्षा दिन न क्ने विपन्न परिवारलाई आर्थिक र अन्य भौतिक हयोग प्रदान गर्ने मापदण्ड र ंयन्त्र तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । त्यस्ता बालबालिकालाई जीवनोपयोगी शिक्षा दिइनेछ र अभिभावकलाई काउन्सि लि॰ गरिनेछ । मुदाय, परिवार, शैक्षिक ंस्था तथा बालबालिका रहने स्थानहरुमा बालबालिका बिरुद्ध हुन क्ने घरेलु हिं ा, विभेद, शोषण र हेलचक्र्यांई का ाथै बालअधिकारको हनन हुन नदिन प्यारालिगल मिति जस्ता ंयन्त्रहरुलाई प्रभावकारी रुपमा परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।

९.१६ बाल श्रमले बालबालिकाको दीर्घकालीन शारीरिक र मानसिक सामाजिक विकासमा असर गर्ने भएकोले यसको निवारणको लागि कुनै उद्योग वा कलकारखानामा बालबालिकालाई बाल श्रमिकको रुपमा काममा लगाए नलगाएको बारेमा जांचबुझ गर्ने अनुगमन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाइन्छ । समाजमा रहेका प्रतिष्ठित व्यक्तिहरु लगायत सबैबाट बालबालिकालाई घरेलु मजदुरमा प्रयोग हुने व्यवस्थालाई निरुत्साहित गरिनेछ । कुनै रोजगारदाताले बाल श्रमिकलाई काममा लगाएको पाइएमा बालबालिकाको तत्काल उद्धार गरी रोजगारदातालाई कारवाही गरिनेछ । त्यसरी उद्धार गरिएको बालबालिकाको पुर्नस्थापनाको लागि एकीकृत राहत सुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।

९.१७ बाल गृह र बाल सुधार गृहमा बाल दुर्व्यवहार र शोषण हुन नदिन सोको व्यवस्थापक र कर्मचारीलाई तालीम दिइनेछ । बाल गृह र बाल सुधार गृहमा बाल परिषद् वा बाल समाज खेलकूद टोली वा अन्य समूहको स्थापना गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । यिनीहरुको नियमित अनुगमन गरिनेछ ।

९.१८ भूकम्प बाढी जस्ता प्राकृतिक प्रकोप र त्यसको असरबाट बचाउन बालबालिकालाई आवश्यक बास स्थानको व्यवस्था गरिनेछ ।

९.१९ केन्द्रीय बाल कल्याण समितिमा बाल संरक्षण व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (CPMIS) विकास गरी बाल दुर्व्यवहारको घटनाको अभिलेख राखिनेछ । प्रहरी लगायत विभिन्न निकायसंग नेटवर्किङ गरी यौनजन्य दुर्व्यवहार, शारीरिक दण्ड, बेचबिखन, घरेलु कामदार बिरुद्धको हिंसा जस्ता घटनाको पनि यसमा अभिलेख राखिने छ । यस अभिलेखलाई नेपालले संयुक्त राष्ट्र संघमा दिनु पर्ने आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्दा उपयोग गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । यस सूचना प्रणालीलाई बालबालिका सम्बन्धी नीति निर्माण गर्दा, जन चेतना अभिवृद्धि गर्दा र बालबालिकालाई पुनर्स्थापना जस्ता कार्यक्रम गर्दा प्रयोग गरिनेछ । यसका सूचनाहरु वार्षिक रुपमा प्रकाशन गरी सार्वजनिक गरिनेछ ।

p2Zo &=@; u ; DalGt /0fglt

-&=@afnaflnsf h@g'cl3 / h@]kl5 cfj Zos :ofxf/ / ; xofu / lzIff kbfg u/L afnaflnsfsf]zf/Ll/s, dfgl; s / zl}Ifs lj sf; ug[_

९.२० गा.वि.स, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिको आफ्नो स्रोत तथा सरकारी अनुदानबाट वार्षिक कम्तीमा १० प्रतिशत बजेट वा रकम बालबालिकाको हकहितका लागि परिचालन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

९.२१ हिमाली र पहाडी जिल्लामा विशेष स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम सञ्चालन गरी ती क्षेत्रमा शिशु मृत्युदर र बाल मृत्युदर घटाइनेछ ।

९.२२ भिटामीन ए तथा विद्यालय पौष्टिक आहार कार्यक्रम, बाल स्वास्थ्यको लागि आवश्यक औषधी तथा उपकरण, विद्यालय स्वास्थ्य कार्यक्रम, गाउंगाउंमा स्वास्थ्य शिविर, अपाङ्गता भएका बालबालिका, सडक बालबालिका तथा असहाय बालबालिकालाई निःशुल्क स्वास्थ्य सेवाको कार्यक्रम विस्तार गरिनेछ । बालस्वास्थ्य तथा सरसफाइका विभिन्न विषयवस्तु बारे व्यापक जनचेतना जागरण कार्य निरन्तर रुपमा गरिनेछ ।

९.२३ विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना गर्ने समयमा विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धी विशेष अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

९.२४ **विद्यालय बाहिरका बालबालिकाहरुलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउन विशेष कार्यक्रम ञ्चालन गरिनेछ । शिक्षा म्बन्धि ऐन र नियमावली अनुरुपका व्यवस्थाहरुको विद्यालयहरुबाट पालना गराउन अनुगमन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाईनेछ ।**

९.२५ **बीचैमा विद्यालय छोड्ने र विद्यालय शिक्षाबाट वञ्चित बालबालिकाहरुलाई प्राथमिकता दिदै, व्यव ायिक, प्राविधिक तथा वैकल्पिक विद्यालय शिक्षाको विका र विस्तार गरिनेछ । ाथै, पढाई पूरा नगरी विद्यालय छोड्ने दर घटाउन अभिभावकलाई जग गराईने छ ।**

९.२६ **राजनीतिक दलहरुको घोषणामा बाल अधिकार म्बन्धी विषयवस्तु म्बोधन गर्न पहल गरिनेछ ।**

९.२७ **गरीव, ीमान्तकृत, जोखिमपूर्ण, बञ्चित अवस्था र अप्ठ्यारो परिस्थितिका बालबालिकाको हितलाई विशेष प्राथमिकता दिइनेछ । तिनीहरुको तुरुन्त राहत तथा पुनर्स्थापनाका लागि केन्द्र, जिल्ला र गाउंस्तर म्म आकस्मिक कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।**

९.२८ **ामाजिक ुरक्षामा बालबालिकाको पहुंच बढाइनेछ ।**

९.२९ **बालमैत्री शा न प्रणाली विका का लागि स्थानीय निकायहरुलाई बालबालिका म्बन्धी कार्यक्रमहरु तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न प्रोत ाहन गर्ने र आवश्यक निर्देशिका तयार गरी वितरण गरिनेछ ।**

९.३० **बालमैत्री घर, माज, मुदाय, गाउं र शहरको लागि पैरवी गरिनेछ ।**

p2Zo &# ; u ; DalOt /Ofglt

-&# cfk\gf] wf/Of agfpg ; lfd afnaflns fnfO{ lgh; u ; DJ4 ; a} lj ifox?df cfk\gf] lj r f/ cleJoQm ug{ kfpg] cj ; / lbg afn ; xeflut f clej [4 ug{_

९.३१ **बालबालिकाको हभागिताको नाउंमा उनीहरुको मय र श्रमको शोषण नहो ् भन्ने उद्देश्यले उचित र अर्थपूर्ण बाल हभागिता बारे निर्देशिका तयार गरी मुदायमा पुग्ने गरी प्रचार-प्र ार गरिनेछ ।**

९.३२ विभिन्न शिक्षण-प्रशिक्षण संस्था (विद्यालय, विश्वविद्यालय, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, प्रहरी प्रशिक्षण प्रतिष्ठान तथा सैनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, शिक्षक तालीम केन्द्र आदि)को पाठ्यक्रम तथा तालीम पाठ्यक्रममा बाल अधिकार तथा बाल सहभागिता विषयलाई समावेश गरिनेछ ।

९.३३ **राज्यका नीति, कानून एवम् बै तहका न्यायिक, प्रशा निक तथा ार्वजनिक `वा प्रदायक निकायका कार्यविधि र निर्देशिकामा बाल हभागिताका आधारभूत मापदण्ड अनु ार परिमार्जन गर्नुका ाथै आवश्यकता अनु ार नयां नीति, कानून र** ंरचनाहरुको निर्माण **गरिनेछ ।**

९.३४ बालसहभागिता प्रवर्द्धन गर्न राज्यका न्यायिक, प्रशासनिक एवम् सार्वजनिक सेवा प्रदायक लगायत सबै क्षेत्र र तहका निकाय तथा पेशागत/व्यवसायिक समूहहरुको संस्थागत क्षमता सुदृढीकरण गर्ने र दातृनिकाय, सामाजिक संघसंस्था, सञ्चार माध्यम एवम् निजी क्षेत्रसँग कार्यमूलक समन्वय र सहकार्य

गरिनेछ।

९.३५ बालबालिका म्बन्धी लक्षित कार्यक्रमहरु ोमान्तीकृत स्थान र मूहमा ि धै प्रभाव पर्ने गरी र उनीहरुको प्रत्यक्ष ंलग्नता र अपनत्व अभिबृद्धि हुने गरी ञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिईनेछ।

९.३६ बालबालिका बारे छलफल गर्न र चेतना अभिवृद्धि गर्न मय मयमा "बाल ंद" र यस्तै अन्य फोरमको विका गरी नेतृत्व विका को अव र प्रदान गरिनेछ र बाल हभागिता अभिवृद्धि गरिनेछ।

p2Zo &$; w ; DalOt /Cfglt -&$ afnaflns f klt sf]lj ejb cGo ug[_

९.३७ वञ्चितीकरणमा परेका बालबालिकाको लागि तत्काल राहत `वा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।

९.३८ विभेदबाट बालबालिकालाई जोगाउन विद्यमान कानूनमा आवश्यक ुधार गरिनेछ।

p2Zo &%; w ; DalOt /Cfglt -&%afn Gofo kbfnLnfO{; bb ug[_

९.३९ बाल म्पादनमा ंलग्न न्यायाधीश, ामाजिक कार्यकर्ता र बाल मनोविज्ञ वा बाल विशेषज्ञलाई बाल न्यायका वारेमा मयानुकूल तालीम र प्रशिक्षणको व्यवस्था गरिनेछ।

९.४० कुनै क ूरजन्य कार्यमा बालबालिका हित उमेर पुगेका व्यक्ति ंलग्न भएमा बालबालिकाको हकमा बाल अदालतबाट उमेर पुगेका व्यक्तिको हकमा छुट्टै मिि ल खडा गरी प्रचलित कानून बमोजिम मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।

९.४१ कानूनको विवादमा परेका बालबालिकाको ुधार र पुनर्स्थापना नभए म्म राख्ने प्रयोजनको लागि क्रमशः प्रत्येक जिल्लामा बाल ुधार गृहको स्थापना गरिनेछ।

९.४२ बालबालिकाको फौजदारी दायित्व नहुने न्यूनतम उमेरको हदमा मयानुकूल ुधार गरिनेछ।

९.४३ बालबालिका म्बन्धी क ूर हुन नदिन र क ूर भई हालेमा पनि क ूरदारलाई कानूनको दायरामा ल्याउने उद्देश्यले बालबालिका म्बन्धी ऐन, नियमको वारेमा व्यापक प्र ार प्रचार गरिनेछ।

!) ; ynfut Joj:yf / lfdt f lj sf;

बाल न्याय म्बन्धी मुद्धाको कारबाही र किनारा गर्न काठमाडौं जिल्लामा तत्काल बाल अदालत गठन गरी क्रमशः अन्य जिल्लामा बाल अदालत स्थापना गरिनेछ। छुट्टै बाल अदालत स्थापना नभएका जिल्लामा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरुपको बालमैत्री बाल इजला को व्यवस्था गरिदैं लगिनेछ।

बालबालिकाको जन्म दर्ता गर्न स्थानीय पञ्जिकाधिकारी र केन्द्रीय पञ्जिकाधिकारी कार्यालयको क्रियता वृद्धि गरिनेछ। जन्म दर्ता गर्न र परिवार विहिन, परित्यक्त र वेवारि` बालबालिकाको अभिलेख राख्ने कार्य मेतका लागि स्थानीय निकायको ंस्थागत क्षमता विका गरिनेछ।

डक बालबालिकाको उद्धार, पुनस्थापना र ामाजिकीकरणका लागि जिल्ला बाल कल्याण मिति र नगरपालिकाको क्षमता वृद्धि गरिनेछ।

केन्द्रीय बाल कल्याण मितिलाई राष्ट्रिय तहमा बाल अधिकारको विषयमा प्रभावकारी ुपरीवेक्षण र मन्वय गर्ने र स्थानीय तहका बाल अधिकार ंरक्षण म्बन्धी क्रियाकलापको मन्वय गर्ने निकायका रुपमा ुदृढ गरिनेछ । केन्द्रीय बाल कल्याण मितिमा आवश्यक ंख्यामा कानून विद्, ामाजिक कार्यकर्ता, माजशास्त्री, मनोविज्ञान वेत्ता, ञ्चार विशेषज्ञका व्यवस्था गरिनेछ । यो नीतिको कार्यान्वयनको वालमा हयोग गर्न केन्द्रीय बाल कल्याण मितिमा बालअधिकार विज्ञहरुको एउटा मूह गठन गरिनेछ । बाल न्याय ंग म्वद्ध प्रहरी र रकारी वकील कार्यालयलाई ाधन म्पन्न बनाई क्षमता विका गरिनेछ ।

केन्द्र र जिल्लास्तरमा रकारी र विका का हकर्मीहरुबीच बालबालिका म्बन्धी राष्ट्रिय नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन, मन्वय, हकार्य तथा पैरवी गर्न म्बन्धित विषयमा कार्य गर्ने रकारी निकाय तथा विका का हकर्मीहरु र बाल क्लव वा बालबालिकाको ंघ ंस्थाका प्रतिनिधिहरुको ंयुक्त ञ्जाल विका गरिनेछ ।

बाल अधिकारमुखी दृष्टिकोणबाट योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्या ्नका लागि ंस्थागत र प्रशा निक ंयन्त्रको विका गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि क्षमता विका गरिनेछ ।

य नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न स्थानीय निकाय, स्थानीय ंघ ंस्था विका का हकर्मी र नागरिक माज ंग आवश्यक हकार्य गरिनेछ ।

जिल्ला बाल कल्याण मितिलाई मानवीय र भौतिक रुपले ाधन म्पन्न बनाई क्षमता अभिबृद्धि गरिनेछ ।

बालबालिका ंग म्बन्धित कार्य गर्ने निकायहरुको नामलाई अधिकारमुखी दृष्टिकोणबाट पुनरावलोकन गरी परिवर्तन गरिनेछ ।

गाउं र नगरपालिका म्म बाल अधिकार ंरक्षण मिति गठन गरिनेछ ।

बालबालिकाको वाल ंग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रोकार रहने बै रकारी निकायहरु, मन्त्रालयहरु, विभागहरु, जिल्ला स्थित कार्यालयहरु, जिल्ला विका   मिति, गाउं विका मिति, नगरपालिका लगायत गैर रकारी ंस्था, उपभोक्ता मूहहरु र विका का ाझेदारहरुलाई बालअधिकारको दृष्टिकोणबाट ंवेदनशील बनाई ती निकाय वा ंस्थाको ंस्थागत ंरचनालाई क्षम र जिम्मेवारी बनाइनेछ ।

बाल न्याय मन्वय मितिलाई बाल न्याय म्बन्धी नीतिको ि फारि गर्ने र विभिन्न निकाय बीच मन्वय गर्ने निकायको रुपमा विका गरिनेछ ।

!!=glt sf]sfof{Gjog

शिक्षा, स्वास्थ्य, महिला, बालबालिका तथा माज कल्याण, श्रम तथा यातायात व्यवस्था, स्थानीय विका जस्ता मन्त्रालयहरुको कार्यक्रममा बालबालिका म्बन्धी कार्यक्रम थप्न र विस्तार गर्न जोड दिइनेछ । यी मन्त्रालय वा अन्तर्गतका निकायहरुबाट ञ्चालन गरिने र ंयुक्त राष्ट्र ंघीय निकायहरु, अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय एवम् स्थानीय गैर रकारी ंस्थाबाट ञ्चालन गरिने कार्यक्रमबीच मन्वय गरी मय, श्रम र लागत घटाउने र लाभान्वित बालबालिका र मुदाय बढाउने व्यवस्था गरिनेछ । बालबालिका म्बन्धी कार्यक्रम ञ्चालन गर्ने निकाय वा ंस्थाहरुबीच कार्यगत क्षमता अभिबृद्धि गर्नको लागि ञ्जाल विका गरिनेछ ।

रकारी निकायहरु, मन्त्रालयहरु, विभागहरु, जिल्ला स्थित कार्यालयहरु, जिल्ला विका मितिहरु, गाउं विका मितिहरु, नगरपालिकाहरुका ाथै उपभोक्ता मूहहरु र विका का ाझेदारहरुबीच कार्यक्रमको प्रकृतिअनु ार हकार्य तथा मन्वयात्मक

कार्यशैली अवलम्बन गरिनेछ । महिला, बालबालिका तथा माज कल्याण मन्त्रालय र केन्द्रीय बाल कल्याण मितिबाट केन्द्रीयस्तरमा मन्त्रालय, विभाग र विका का ाझेदारहरु (स्वदेशी र विदेशी) ंग कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनका लागि हकार्य गरिनेछ । जिल्लास्तरमा यी वालहरुमा जिल्ला बाल कल्याण मिति र महिला तथा बालबालिका कार्यालयले नेतृत्वदायी र हजकर्ता दुवैको भूमिका निर्वाह गर्नेछ । गाउं विका मिति तथा नगरपालिकास्तरमा उक्त निकायबाट बालअधिकारको नीतिको कार्यान्वयन गरिनेछ । य अतिरिक्त केन्द्रीय, जिल्ला र स्थानीयस्तरमा आवश्यकता अनु ार बालबालिका म्बन्धी विषयवस्तुमा थप ध्यान दिनको लागि मितिहरुको गठन गरी कार्यक्रममा मन्वय गरिनेछ र कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ ।

!@cgudg / dNofí g

वार्षिक र आवधिक योजना तथा कार्यक्रमको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने कार्य राष्ट्रिय योजना आयोगको चिवालयको केन्द्रीय अनुगमन महाशाखाले र आफ्नै वार्षिक तथा आवधिक योजना र कार्यक्रमहरुको अनुगमन विषयगत मन्त्रालयहरुको योजना, अनुगमन तथा मूल्यांकन महाशाखाले गर्नेछ । महिला बालबालिका तथा माज कल्याण मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषयमा ो मन्त्रालयले बालबालिका ंग म्बन्धित योजना तथा कार्यक्रमहरुको मन्वय, हजीकरण, अनुगमन र मूल्यांकन गर्नेछ । त्य ै गरी बालबालिका ंग म्बन्धित विषयहरुमा मन्वय, अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने कार्य केन्द्रीय बाल कल्याण मितिले गर्नेछ । जिल्लामा जिल्ला बाल कल्याण मिति र गाउं तथा नगरस्तरमा गाउं विका मिति र नगरपालिकामा एउटा ंयुक्त मूह बनाई बालबालिका म्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन र मूल्या्ंन गरिनेछ । यी निकायहरुको अनुगमन र मूल्या्ंन गर्ने क्षमता क्रमशः अभिबृद्धि गरिनेछ ।

!#= sfg'gL Jbj :yfdf ; 'Wf/

य नीतिमा उल्लिखित प्रावधानहरुलाई शिक्षा ऐन र नियमावली, बालबालिका म्बन्धी ऐन र नियमावली र कुनै विषयमा छुट्टै कानून बनाई कानूनी स्वरुप प्रदान गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

!$= gllt sf]kg/fj nf\$g t yf ; 'Wf/

प्रत्येक पांच वर्षमा नीतिको कार्यान्वयनको प्रभावकारिता, उपयुक्तता र उपादेयताको स्वतन्त्र रुपमा मूल्या्ंन गरी नीतिमा मामयिक पुनरावलोकन तथा ुधार गरिनेछ ।